MARIJAN GRGIĆ

BENEDIKTINSKI SAMOSTAN U VRANI

Za prisutnost benediktinaca u Vrani svjedoči nam svega jedna jedina isprava, nastala u vrijeme hrvatskoga kralja Dimitrija Zvonimira.[1] To je tekst poznate Zvonimirove krunidbene zakletve, sastavljen početkom listopada 1075. god. prigodom krunidbene svečanosti u crkvi sv. Petra u Solinu i predan papinom legatu, opatu Gebizonu. Već g. 1086—1088. ta je isprava uvrštena u djelo »Collectio canonum« kardinala Deusdedita, a odatle ju je prepisao kardinal Cencije (kasnije papa Honorije III) oko g. 1192. u svoju zbirku, nazvanu »Liber censuum«.

Papa Aleksandar III navodi tu ispravu u svome pismu od 21. veljače 1169. upućenom splitskom nadbiskupu Gerardu, spominjući kao vrelo registar pape Eugena III (1145—1153).[2] Svojim pismom papa rješava spor koji je nastao između Lampridija, skradinskog biskupa, i viteškog reda templara u Vrani, a u njem se doslovno kaže:

»U registru našeg Oca i predšasnika, pape Eugena, nalazimo zapisano kako je Dimitrije, nekoć ban Dalmacije i Hrvatske, samostan sv. Grgura po imenu Vrana, u vrijeme našeg predšasnika blažene uspomene Grgura VII, poklonio Rimskoj crkvi sa svim njegovim pokretninama i nekretninama... Kako taj biskup (Lampridije) smatra da mu on po parokijalnom pravu pripada, tebi brate, apos-

[1] Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. I, Zagreb 1967, str. 139—141. — Mnoštvo isprava iz kasnijeg vremena odnosi se isključivo na templare i ivanovce, kasnije posjednike Vrane.

[2] Usp. D. Farlati, Illyrici sacri tom. IV, Venetiis 1769, str. 11. Odatle pismo prenosi G. Pray, Dissertatio historico-critica de prioratu Auranae in qua origo, progressus et intentus ex monumentis nondum editis ... explicatur, Vindobonae 1773. — Pisac navodi to pismo obrazlažući porijeklo i smisao redovničke egzempcije (izuzetnosti od mjesnih vlasti) templarskog reda.

tolskim pismom naređujemo da spomenutom samostanu, koji je navedeni ban poklonio blaženom Petru i Rimskoj crkvi, i dalje očuvaš njegovu sloboštinu i nipošto ne dopustiš da taj biskup s time dodijava spomenutoj braći. Šaljem ti uklopljen u ovo pismo i prijepis isprave koju smo našli u gore spomenutom registru ...«.[3]

Papino je pismo poslano iz Beneventa.

Iz navedenih vrela može se pouzdano zaključiti o izvornosti i cjelovitosti teksta Zvonimirove darovnice, uključujući i mjesto gdje se govori o Vrani. Tako imamo barem jedan čvrst oslonac za raspravljanje o vranskom benediktinskom samostanu sv. Grgura. Taj će nam podatak poslužiti kao polazište u pokušaju da osvijetlimo položaj vranskog samostana u sklopu crkvene politike hrvatskih vladara 11. stoljeća s obzirom na velike crkvene reforme koje su Hrvatsku zahvatile sa Zapada, a koje su bile presudne za dalji povijesni razvoj zapadne Evrope.

Dio Zvonimirove krunidbene zakletve koji se odnosi na vranski samostan doslovno glasi:

Izvornik:

»... Dono insuper, concedo atque confirmo apostolice sedi sancti Gregorii monasterium, cui Urana est uocabulum, cum omni suo thesauro, scilicet capsa argentea reliquias sacri corporis eiusdem beati Gregorii continente, cum duabus crucibus, cum calice et patena, cum duabus coronis aureis, gemmis ornatis, cum euangeliorum textu de argento, cumque omnibus suis mobilibus et immobilibus bonis, ut sancti P. legatis semper sit ad hospitium in potestate eorum, hoc tamen interposito tenore, ut nulli alii potestati detur, sed omni tempore sancti P. sit proprium, et a me meisque successoribus defensum atque ab omni homine liberum et securum ...«

Prijevod:

»... K tome poklanjam, ustupam i potvrđujem apostolskoj stolici samostan svetog Grgura, koji se zove Vrana, s cijelom njegovom riznicom, naime sa srebrnom škrinjicom u kojoj se nalaze ostaci svetog tijela spomenutog blaženog Grgura, s dva križa, s kaležom i pliticom, s dvije zlatne krune urešene draguljima, s knjigom evanđelja u srebru kao i sa svim njegovim pokretnim i nepokretnim dobrima, da bi zauvijek legatima sv. Petra služio kao gostinjac i bio trajno u njihovoj vlasti, uz ovaj samo uvjet, da se ne predade nijednoj drugoj vlasti, nego da za sva vremena bude vlasništvo sv. Petra. Ja i moji nasljednici branit ćemo njegovu sloboštinu i sigurnost od svakog čovjeka ...«

[3] Pismo je intitulirano: »Alexander servus servorum Dei. Venerabili Fratri Gerardo Spalatensi archiepiscopo ...«, a datirano: »Datum Beneventi XII. Calendas Martii (M C. LXIX.)«. Nije posve jasno koji je način računanja upotrijebljen, pa bi to mogla biti i g. 1170.

Kakogod kratak, navedeni izvještaj o samostanu sv. Grgura govori više nego sva domišljanja o povijesti benediktinaca u Vrani,[4] dakako, uz pretpostavku da se on čita u kontekstu crkveno političkih prilika u Hrvatskoj polovinom osmog desetljeća 11. stoljeća. Pokušat ćemo po redu osvijetliti taj povijesni kontekst.

Prije svega iz teksta je jasno vidljivo da je vranski samostan kraljevska zadužbina. Izrazi »dono, concedo, confirmo« u skladu s tadašnjim patronatskim pravom ne mogu se protumačiti drukčije nego da je riječ o samostanu s kraljevskom sloboštinom *(regia libertas)* kakvu su npr. imali samostan sv. Ivana Evanđeliste u Biogradu i sv. Marija u Zadru.[5] U imovinsko-pravnom smislu takvi su samostani bili izuzeti od feudalnih podavanja bilo kojem velikašu ili biskupu, a imali su obveze, redovito samo simbolične, jedino prema kralju. Da bi se shvatio domašaj toga položaja, treba istaknuti da najutjecajniji benediktinski samostan na hrvatskoj obali, opatija sv. Krševana u Zadru, nije nikada uživao takvu kraljevsku sloboštinu, nego je imao samo tzv. *»libertatem communalem«*, tj. gradska je općina za nj bila neposredni patron. Hrvatski su kraljevi ponekad darivali pojedine feude tome samostanu, ali nikad nisu jamčili posvemašnju izuzetnost sv. Krševana od svake druge patronatske vlasti. Nadalje, kraljevska je sloboština značila izuzetnost od svake druge upravno-sudske vlasti osim kraljevske. To znademo naročito na temelju Krešimirove darovnice samostanu sv. Marije u Zadru, gdje se za svaku povredu samostanskih prava predviđa da prekršitelj ima svu svoju imovinu »podložiti kraljevskome sudu«, što je praktički značilo obustavu njegovih lenskih prava i privremenu sekvestraciju cjelokupne imovine dok kraljevski sud u sporu ne donese svoju presudu.[6] Prema tome, u vrijeme prije Zvonimirove darovnice samostan sv. Grgura u Vrani je samostan s *kraljevskom egzempcijom,* za razliku od samostana s komunalnom egzempcijom, kakve nalazimo u gradovima na našoj obali, odnosno od samostana s papinskom egzempcijom, kakvi su u zapadnoj Evropi samostani kongregacije Cluny, samostani vezani uz opatiju Görtze i još neki drugi, a kakvih u Hrvatskoj prije Zvonimira uopće ne nalazimo.

Treba napomenuti da se sličan obrazac darovanja, naime »dono, concedo, annuo« (poklanjam, ustupam, odobravam) nalazi u drugoj verziji Krešimirove darovnice samostanu sv. Ivana Evanđeliste u

[4] I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. II, Split 1964, str. 236—239, iznosi razmimoilaženja povjesničara o zbivanjima u Vrani za vrijeme benediktinaca.

[5] Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., isprava br. 64 (I i II), br. 73 i br. 146.

[6] Usp. V. Novak, Zadarski kartular samostana sv. Marije, Zagreb 1959, str. 137.

Biogradu, kojom se tome samostanu u posjed predaju kraljevske zemlje, među kojima Rogovo i Sidraga.[7] To je, dakle, stil kraljevske kancelarije kojim se želi istaknuti da je darovani posjed kraljevsko vlasništvo.

Iz isprave se izravno ne vidi otkad postoji samostan sv. Grgura i kakav mu je pravni položaj. G. Urlić-Ivanović[8] smatra vjerojatnim da je on osnovan još u vrijeme kneza Branimira i to pod titulom sv. Benedikta, a kasnije sv. Grgura. Za tu tvrdnju nema nikakvih povijesnih dokaza, ali je isto tako neosnovana i tvrdnja I. Jurasa,[9] koji drži da je vranski samostan osnovao sam Zvonimir prigodom svoje krunidbe i odmah ga darovao Grguru VII, pošto ga je stavio pod zaštitu sv. Grgura I, papina imenjaka i predšasnika. Očito Zvonimir ne bi propustio spomenuti da je on sam osnovao samostan koji daruje papi, kako je to prije njega učinio Krešimir IV potvrđujući kraljevsku sloboštinu samostanu sv. Ivana u Biogradu g. 1060. u prisustvu papina legata Majnarda.[10]

Upravo tekst te darovnice iz g. 1060. (u jednoj i drugoj verziji) opovrgava mišljenje K. Stošića i G. Urlića-Ivanovića[11] da je Krešimir pozvao monahe iz Vrane da bi osnovali biogradski samostan sv. Ivana. U prvoj verziji se, naime, spominje da je biogradskoj opatiji pridružen i samostan na otoku Žirju *(Zuris, Iuris)*, a u drugoj se izričito spominje da je Krešimir pozvao s otoka Žirja *(Zuri)* opata Andriju i postavio ga na čelo biogradskog samostana sv. Ivana apostola i evanđeliste. Tom ispravom kralj oslobađa samostan bilo kakva poreza ili podavanja samome kralju, zatim naređuje

[7] Taj se odlomak nalazi u II verziji isprave iz g. 1060. i glasi: »De regalibus terris iuxta curtem Rogoua. Eadem regali auctoritate *dono, concedo, annuo* huic sacratissimo sancti Iohannis monasterio eas similiter terras ...«. U verziji I upotrijebljen je izraz »*confirmamus*« (= potvrđujemo), kakav se na trećem mjestu spominje i u Zvonimirovoj darovnici.

Značajno je da time Krešimir poklanja krunske posjede (»terra regalis«) i to sam svojom »kraljevskom vlašću« (»regali auctoritate«). Taj nam podatak osvjetljuje pravne običaje toga vremena gledom na ovlasti koje ima kralj u raspolaganju s državnom imovinom. — Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., str. 90—92. te str. 88.

[8] Usp. G. Urlić-Ivanović, Povijestne uspomene iz hrvatske starine, Narodni kolendar, Zadar 1878, str. 51.

[9] I. Juras, Naše more i primorje, Zagreb (bez god.) str. 126.

[10] U verziji I) o tome govore riječi: »... monasterii, quod *mea iussione et solatio* immo magis uestro labore *inchoatur et perficitur* ...«, a u drugoj verziji stoji: »Quia ... tu, abbas Andrea, tuique fratres *meis precibus optemperastis* ecclesiam super qua uobis supplicaueram edificastis ... concedo, faueo, annuo ... libertatem ...«. Podvučene se riječi odnose na prethodni kraljev zahtjev da redovnici sa Žirja, zajedno s opatom Andrijom, dođu u Biograd i ondje osnuju novi samostan sv. Ivana Evanđeliste. — Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., str. 88, 89.

[11] K. Stošić, Iz prošlosti Vrane, Hrvatska prosvjeta XII (1923), str. 220; G. Urlić-Ivanović, n. dj., str. 52.

da uopće ne treba plaćati podavanja koja se duguju »banovima, županima ili drugim nižim vlastima *(potenciolis)*«.[12] Zatim se posebno naglašava da »cijeli otok Žirje *(Zuri)* bude isključivo vlasništvo navedenog samostana« sa svime što na njem postoji. Iz toga slijedi da su monasi sa Žirja osnovali biogradski samostan a ne oni iz Vrane. Premda se Vrana u toj opširnoj darovnici uopće ne spominje, ipak je očito da se samostanu sv. Ivana ne dariva nijedno zemljište koje bi, prema kasnijim granicama i posjedima templarske preceptorije u Vrani, mogle spadati pod benediktinski vranski samostan, nego se sve darovane zemlje nalaze sjeverozapadno od Vranskog blata na području današnjeg Rogova, Sikova i Tukljače.[13] Što više, templari su kasnije proširili svoje posjede i na neke od tih zemalja, što se vidi iz naknadnih bilješki druge verzije darovnice (Doljani, Podgrađe, Nabrežje s napomenom: »Hanc tenent templarii«).[14] To bi značilo da je Krešimir IV namjerno zaobišao kraljevske zemlje na području Vrane, što ukazuje na postojanje vranskog samostana već g. 1060. Zbog toga se čini da je prihvatljivo mišljenje I. Kukuljevića[15] i V. Novaka[16] da je vranski samostan sv. Grgura postojao kao kraljevska zadužbina već potkraj 10. ili barem početkom 11. stoljeća.

Toponim »Abbatia Auranae« koji navodi D. Farlati[17] pišući o vranskom kaštelu ujedno govori i o redovničkom statusu i o mjestu gdje se nalazio benediktinski samostan. Ako je zajamčen taj toponim, onda proizlazi da je samostan sv. Grgura bio opatija. To je moglo biti samo za benediktinske uprave, jer su kasniji posjednici Vrane imali drugačije nazivlje, tako templari *preceptoriju* a iva-

[12] Taj se tekst nalazi jedino u II verziji. Verzija I ima samo: »...non *episcopo*, non *priori* uobis illicite ausu temerario liceat dominari.« To znači da prva verzija ima u vidu položaj samostana unutar grada, a druga utvrđuje odnos prema velikašima i vlastima na lenskim područjima izvan grada. — Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., str. 90. i str. 88.

[13] Dok verzija I) Krešimirove darovnice navodi samo cijeli otok Žirje i Rogovo »sa svim njegovim posjedima«, verzija II poimence razrađuje što sve spada pod »Rogovski dvor«, a nabraja i neke druge posjede. Postoje još dvije isprave u kojima se spominju zemlje opatije sv. Ivana u Biogradu. To su: Popis zemalja koje je samostan sv. Ivana Rogovskog pribavio za vrijeme opata Petra i drugi popis zemalja kupljenih za vrijeme opata Lupa i Madija. Koliko je moguće ustanoviti nijedna od tih zemalja ne ulazi u vranski teritorij, osim nekoliko posjeda koje su naknadno preuzeli templari. — Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., str. 90—91, 148—153, 155—158.

[14] Nije posve jasno da li su templari prisvojili te posjede ili samo držali u zakupu. Kod nekoliko drugih posjeda rogovskog samostana stoji zabilježeno naknadnom rukom da ih drži neki Miroslav: »Hanc tenet Miroslauus«.

[15] I. Kukuljević Sakcinski, Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, Rad JAZU, LXXXXI, Zagreb 1886, str. 7.

[16] Usp. I. Ostojić, n. dj., II, str. 236.

[17] D. Farlati, n. dj. IV, str. 225.

novci *prioriju.*[18] To, nadalje, znači da je Vrana u benediktinsko vrijeme imala podređenih samostanskih naseobina (»cellae«) na posjedima koji su joj pripadali. Te se naseobine, doduše, ne spominju izravno u Zvonimirovoj darovnici, ali ništa ne pobija njihovo postojanje, jer se one u takvoj jednoj ispravi mogu, bez daljnjega, navesti zajedničkim nazivom »pokretna i nepokretna dobra«. K tome naziv »vranska opatija« za područje kaštela govori da se upravo na tom mjestu nekoć nalazio sklop samostanskih zgrada zajedno s crkvom sv. Grgura. Dakako, veliki je zadatak arheologije da utvrdi točan položaj vranskog benediktinskog samostana. Međutim, posve treba isključiti mišljenje da bi riječ *monasterium* u darovnici označavala samo crkvu a ne samostan u Vrani. Ne može se, naime, shvatiti kako bi crkva mogla poslužiti papinim legatima kao konačište (*»hospitium«*).

G. Praga drži da vranski samostan spočetka nije bio benediktinski nego da je naknadno prihvatio benediktinsku regulu.[19] Sigurno je, međutim, u vrijeme Zvonimira to bio benediktinski samostan. Prema svjedočanstvu zadarskog biskupa Andrije IV (1072—1073) svi samostani koji uživaju sloboštinu podložni su jedino Bogu i reguli sv. Benedikta.[20]

Od velike je važnosti nabrajanje dragocjenih rizničkih predmeta koji se zajedno s crkvom i samostanom poklanjaju papi. C. F. Bianchi[21] drži da je srebrna škrinjica (»capsa«) s moćima sv. Grgura pape kasnije dospjela u riznicu samostana sv. Marije u Zadru. Njegov zaključak nije bez temelja već zbog toga što se u samostanu čuva jedna srebrna škrinjica s moćima sv. Grgura. U našim krajevima nije poznat nijedan važniji samostan koji bi se nazivao imenom sv. Grgura, a pogotovu koji bi imao takvu znamenitu relikviju. S druge strane, teško je vjerovati da bi samostan sv. Marije tu relikviju dobio iz kojeg udaljenijeg kraja. Jedno vrelo nastalo na prijelazu 12/13. st. sadržava popis rizničkih predmeta sv. Marije u kojem se spominje »škrinjica (»capsa«) sv. Grgura i sv.

[18] Na čelu pojedinih templarskih samostana stoji »praeceptor« — zapovjednik, dok se poglavar pokrajine naziva »magister« — meštar. Vrhovni poglavar jest »Veliki meštar«. U ispravi iz g. 1165. Vrana se spominje kao »Praeceptoratus Templariorum s. Gregorii in Vrana«. — Usp. I. Kukuljević, n. dj., str. 11.

Kod ivanovaca postoji drugačije nazivlje. Poglavar samostana se zove prior. Odatle naziv »Prioratus Auranae«. — Usp. G. Pray, n. dj., str. 13.

[19] G. Praga, Lo »Scriptorium« dell' Abbazia benedittina di San Grisogono in Zara, Archivio storico per la Dalmazia, vol. VII (Roma) 1929, str. 131.

[20] Usp. F. Rački, Documenta historiae chroatiae periodum antiquam illustrantia Zagrabiae 1877, str. 50.

[21] Usp. C. F. Bianchi, Zara cristiana II, Zara (Zadar) 1879, str 361.

Kvirina«.[22] Drugo samostansko vrelo iz 13. st. govori o posveti oltara »sancti Gregorii et sancti Georgii« (»sv. Grgura i sv. Jurja«)[23] u ckrvi sv. Marije u Zadru. Zbog svega toga se čini da su moći sv. Grgura negdje u 12. st. iz Vrane prenesene u samostan sv. Marije.

Međutim, stilske odlike srebrnih reljefa na donjem dijelu škrinjice-moćnika sv. Grgura koja se danas čuva u samostanu sv. Marije nikako ne dopuštaju da ga datiramo u 11. st. i poistovetimo s moćnikom koji se navodi u Zvonimirovoj darovnici. Povrh toga uz dva biblijska prizora i lik sv. Grgura tu se nalaze i likovi zadarskih zaštitnika, sv. Stošije i sv. Krševana, što je nemoguće za relikvijar koji bi bio izvorno izrađivan za vranski samostan. Prizori, pak, na poklopcu škrinjice očituju još kasnije stilske značajke. Likovi evanđelista, izrađeni prema kalupu, kao i ornamentalni ukrasi svojim se pojedinostima podudaraju s nekim relikvijarima iz zadarskih riznica koji pripadaju prijelazu iz 13. u 14. st. Stoga je posve vjerojatno da je relikvijar iz Zvonimirove darovnice po dolasku u Zadar bio posve prerađen. Stariji dio današnjeg relikvijara vjerojatno se podudara s onim iz inventara 12/13. st., a poklopac je znatno kasnijeg datuma. Vranski je relikvijar mogao poslužiti kao predložak zadarskome.

Za ostale dragocjenosti koje se spominju u darovnici pojedini su naši povjesničari pokušali otkriti kamo su naknadno dospjele. Tako prema navodu I. Kukuljevića[24] Ivan Tomko Mrnavić tvrdi da se u sakristiji sv. Petra u Rimu čuva jedan od ona dva križa te da na sebi ima hrvatski natpis. Kad bismo to mogli provjeriti, bio bi to važan dokaz da su benediktinci u Vrani bili glagoljaši. No, nije mi poznato da li je tim tragom pošao ijedan naš kasniji povjesničar. S Barada[25] misli da su dvije krune mogle biti one iste kojima se krunio kralj Zvonimir i kraljica Jelena. Za Lj. Karama-

[22] Usp. V. Novak. n. dj., str. 271, isprava br. 35: »Capsa sancti Cirin. Capsa sancti Grigoro.«

[23] To je Kalendar-godovnjak iz g. 1290. (Codex latinus 48 u Državnoj knjižnici Szécsény u Budimpešti). Na dan 7. listopada ima zabilježeno: »Dedicatio altaris. sancti Gregorii. et sancti Georgij. martiris.« — Usp. M. Grgić, Dva nepoznata svetomarijska rukopisa u Budimpešti, Radovi Instituta JAZU u Zadru 13—14, Zadar 1968, str. 139, 144.

[24] I. T. Marnavić tvrdi da je nadbiskupu od Zanta pokazao natpis na jednome od ta dva križa: »Li caratteri illirici, con li quali quella venerabilissima Croce viene a essere soprascritta«. To bi, prema tome, bio natpis pisan glagoljicom. — Usp. I. Kukuljević, n. dj., str. 7. bilj. 3.

[25] Usp. I. Ostojić, n. dj., II, str. 235.

na[26] su to zavjetne krune. F. Šišić[27] i L. Katić[28] misle da bi to mogli biti neki crkveni svijećnjaci. Kasnije je L. Katić [29] iznio mišljenje da su te krune služile za ravnotežu lanaca na kojima su visjele euharistijske golubice. U srebro uvezani (ili radije na srebru ispisani = codex argenteus?!) evanđelistar, domišlja se V. Novak,[30] mogao bi se nalaziti negdje u Rimu.

Premda se ne možemo osloniti na ta i slična nagađanja, iz samog je nazivlja koje se upotrebljava u darovnici posve jasno da je samostanska crkva sv. Grgura u Vrani bila bogato opremljena dragocjenim bogoslužnim predmetima u trenutku Zvonimirove darovnice a to potkrepljuje i onaj raniji zaključak do kojega smo došli, da ona nije tek tada bila osnovana. Dakako, može se opravdano pretpostaviti da nabrojene dragocjenosti nisu bile jedine koje je samostan posjedovao, nego samo najvrednije, pa ih je trebalo poimenice nabrojiti. Ostali su predmeti vjerojatno obuhvaćeni zajedničkim nazivom »pokretna dobra«.

Pod izrazom »nepokretna dobra« treba svakako razumjeti i samostanska imanja. Posve je sigurno da prema tadašnjem pravnom uređenju nijedna crkvena ustanova nije smjela biti bez samostalnih izvora prihoda za svoje uzdržavanje. U srednjovjekovnom društvu temeljni je izvor prihoda zemljište, zatim pravo na pašu i pravo na ribarenje. Već je spomenuto da je Krešimir IV poklanjajući imanja iz kraljevskog posjeda novoosnovanom samostanu sv. Ivana u Biogradu zaobišao područje Vrane. Nadalje, papa Aleksandar III u pismu nadbiskupu Gerardu iz g. 1169. ističe papinsko pravo vlasništva kad brani egzempciju templara od presizanja skradinskog biskupa. To bi značilo da su templarski posjedi, kako se može nazreti iz presude Inocenta III iz g. 1194,[31] uglavnom oni isti koji su tvorili glavni zemljišni fundus benediktinskog vranskog samostana, tj. zemlje smještene jugoistočno od Vranskog blata.

Gotovo je sigurno da su ti posjedi bili zaista veliki i da su donosili velik prihod, jer su oni po Zvonimirovoj namjeri imali osigurati trajno uzdržavanje papinskih legata u Hrvatskoj i sve njihove pratnje, a k tome i uzdržavanje same benediktinske zajednice. Kad su kasnije templari preuzeli upravu Vrane došlo je do

[26] Lj. Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Zagreb 1952, str. 28.
[27] F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 561.
[28] Usp. L. Katić, Zasluge reda sv. Benedikta za hrvatski narod, List biskupije splitsko-makarske, god. LXI, Split 1939, str. 42.
[29] L. Katić, Prilog poznavanju crkvenog namještaja u Dalmaciji, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LVI—LIX, str. 245.
[30] Usp. V. Novak, Scriptura beneventana, Zagreb 1920, str. 61.
[31] Usp. T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, Zagreb 1904, str. 172.

sporova s opatijom sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu, jer su oni prisvojili i neke posjede sjeverozapadno od Vranskog blata, kako se vidi iz rubnih bilježaka u tekstu Krešimirove darovnice.[32]

Od najveće je povijesne važnosti formulacija namjene Zvonimirova darovanja. Ta se važnost nije do sada dovoljno uočavala, pa ćemo se na tom pitanju malo zadržati.

Zvonimir poklanja vranski samostan u trajno »vlasništvo sv. Petra«: »... ut... omni tempore sancti Petri sit proprium«. To znači da tim činom samostan sa svojim dobrima postaje sastavni dio »Petrova nasljeđa« (»patrimonium Petri«), odn. papinskih posjeda koji su se u to vrijeme već prostirali po cijeloj zapadnoj Evropi i koji od vremena Pipina Maloga tvore gospodarsku okosnicu papinskog suvereniteta. U tom smislu tumači darovnicu i registar pape Eugena III i pismo Aleksandra III u kojem se kaže da je ban Dimitrije (Zvonimir) Vranu poklonio »blaženome Petru i Rimskoj crkvi«. Papa upravo na toj okolnosti zasniva »samostansku sloboštinu« (»libertatem«) koja isključuje bilo kakvo uplitanje mjesnog biskupa u samostanske poslove. Riječ je, prema tome, o samostanu koji je od samog trenutka darovanja stekao »pontificiam libertatem« — papinsku sloboštinu, a templari koji po nestanku benediktinaca preuzimaju upravu Vrane kao samostana s papinskom egzempcijom, postaju dionicima te sloboštine.

Značajno je da papa uopće ne spominje egzempciju koju su templari kao red po svom ustrojstvu uživali od svog osnutka 1128. g. nego naglašava egzempciju na temelju papinskog prava vlasništva. Tu možemo nazreti pravni kontinuitet primjene Zvonimirove darovnice, a donekle naslutiti i razloge zbog kojih je Vrana dospjela u ruke templara. Stoga se teško može braniti mišljenje C. F. Bianchija[33] i A. Benvenutija[34] da je kralj Bela II poklonio vranski samostan templarima g. 1136. Jače razloge ima D. Farlati, koji tvrdi da je to učinio papa, po svoj prilici u sporazumu s Belom ili kojim drugim hrvatsko-ugarskim kraljem. Naime, poslije razorenja Biograda g. 1125. koji je bio primorska rezidencija kraljeva Kolomana i Stjepana, nestalo je potrebe da papinski legati borave u Vrani,

[32] Posredovanjem Emerika, sina Bele III i potkralja u Hrvatskoj i Dalmaciji, riješen je nagodbom jedan takav spor g. 1194. Do nagodbe je došlo u Kninu u prisutnosti Dominika, opata sv. Kuzme i Damjana, te pokrajinskog meštra Valtera i templarskog vranskog preceptora Azzona. Nije moguće ustanoviti da li su tom nagodbom benediktinci s Pašmana izgubili posjede koji u verziji II Krešimirove darovnice i još nekim ispravama Rogovske opatije imaju napomenu »Hanc tenent templarii«. — Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., str. 91—92, bilj. 9, 16, 18 i 21, str. 153, bilj. 37 i str. 157—158, bilj. 21.

[33] C. F. Bianchi, n. dj. II, str. 361.

[34] A. de Benvenuti, Il castello di Vrana, La Rivista dalmatica XXI (1940), 1, str. 50.

u neposrednoj blizini kraljevskog dvora. Samo je papa mogao povjeriti nekome upravu Vranom, jer je ona, kako smo vidjeli, bila dio »Petrova nasljedstva«. Nije je mogao otuđiti, jer to darovnica izričito zabranjuje. Morao je, vjerojatno, tražiti suglasnost Zvonimirova pravnog nasljednika, jer darovnica predviđa hrvatskim kraljevima pravo da brane samostansku »sloboštinu i sigurnost«.[35]

Što je, zapravo, Zvonimir htio postići darivanjem Vrane papi Grguru VII? Za razliku od svog predšasnika, Krešimira IV, koji je u svojoj crkvenoj politici brižljivo izgrađivao mrežu samostana s kraljevskom egzempcijom da bi time osigurao duhovno-ideološko jedinstvo kraljevstva a k tome i materijalnu potporu u trenucima krize, a papine legate, koji su od vremena Nikole II češće navraćali u Hrvatsku, držao na svom dvoru[36] radi što većeg utjecaja na njihove stavove, Zvonimir je pošao drugim putem. Poučen, vjerojatno, vlastitim iskustvom stečenim u borbi za hrvatski prijesto, osjetio je da su takvi kraljevski samostani nepouzdan čuvar jedinstva u trenucima političkih kriza, pa je darivanjem Vrane pokušao izgraditi neki sustav samostana s mješovitom papinsko-kraljevskom egzempcijom. Taj bi sustav po njegovoj zamisli imao osigurati veću političku stabilnost i ravnotežu snaga u Hrvatskoj. Bez sumnje se u ostvarenju te zamisli povodio za uzorom klinijačke ili koje slične organizacije s papinskom egzempcijom.

Cluny je daleko najjača organizacija toga tipa. Još za opata Odilona (994—1049) brojni su samostani u zapadnoj i srednjoj Evropi prihvatili klinijački običajnik.[37] Samostanske zajednice koje su htjele uživati povlasticu Clunyja imale su se podvrgnuti upravi opata u središnjem samostanu. One su sve, osim rijetkih izuzetaka, svedene na status priorata. Redovnici iz svih kuća imali su polagati zakletvu vjernosti opatu iz Clunyja, a svi su samostani plaćali godišnji porez središnjoj kući. Sve je priore imenovao opat iz Clunyja. Cluny je, sa svoje strane, morao papi plaćati porez. Opat je imao neposrednu vlast nad svakim pojedinim samostanom klinijačke kongregacije, pa je stoga često putovao obilazeći pojedine kuće. On je bio pravi suveren i njegova se vlast protezala na sve samostanske posjede u Evropi. Za vrijeme opata Huga Velikog

[35] Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., str. 140.

[36] To se vidi iz obje verzije Krešimirove darovnice sv. Ivanu u Biogradu. Verzija I ima: »... In ciuitate Belgrado ... coram apocrisario sancte Romane ecclesie uenerabili abbate Mainardo misso a Nicolao, sanctissimo. papa, roboramus ...«. Verzija II ima ovakav tekst: »... in presencia eciam domni Mainardi, reuerentissimi viri et ecclesie Romane apochrisarii, legati a supradicto apostolico N(icolao) ...«. — Usp. J. Stipišić — M. Šamšalović, n. dj., str. 88—90.

[37] Usp. G. Penco, Storia del monachesimo in Italia dalle origini alla fine del Medio Evo, Roma 1961, str. 196—206.

(1049—1109) broj samostana koji su pripadali toj kongregaciji (ne računajući »cele«) popeo se na oko 1200 kuća.[38] Oni su bili smješteni na položajima od najvećeg strateškog i gospodarskog značenja te nadzirali najvažnije kopnene prometnice kojima su se kretale vojske i hodočasnici. Putovi prema krajnjem zapadu Evrope upravo su posuti samostanima klinijačke kongregacije. Zbog toga je položaj opata u Clunyju bio ravan carskom i papinskom, tako da je Hugo u sporu između Grgura VII i Henrika IV mogao ostati posve neutralan i čak odigrati izvjesnu posredničku ulogu.[39]

Čini se da je i Zvonimir po svom dolasku na prijestolje pokušao samostane u Hrvatskoj reorganizirati u skladu s klinijačkim idealom središnje čvrste organizacije. Ima nekih znakova da je osim Vrane pokušao reorganizirati i još neke samostane. Tako i sam tekst Bašćanske ploče govori o spajanju pojedinih samostana u vrijeme Zvonimira, koji su se kasnije opet odijelili. Tako završetak natpisa opata Dobrovita glasi: »Běše vъ tъ dni (M)ikula vъ Otočьc(i) (sъ s)vetuju Luciju vъ edino«.[40] Taj kratki podatak govori o uvođenju središnje samostanske uprave, ali i otporu na koji je taj pokušaj kod nas naišao, jer se nakon Zvonimirove smrti sve opet vratilo na staro. O izvjesnom klinijačkom utjecaju govori i oblik crkve sv. Ivana Evanđeliste na Rabu koja je po uzoru na klinijačke građevine imala oko svetišta deambulatorij.[41]

Koliko je tim svojim nastojanjima Zvonimir pružio podršku reformnim zamislima pape Grgura VII vidi se iz toga što je Vrana, kao prvi samostan u Hrvatskoj s papinskom egzempcijom, trebala biti stalnom rezidencijom papinskih legata. Poznato je kako je Grgur VII nalazio velik oslonac za svoju politiku u sustavu legata koji se s najvećom pažnjom izgrađivao.[42] Već su prije Grgura papinski legati sazivali najvažnije pokrajinske sinode. I u samoj Hrvatskoj za Krešimira IV boravi opat Majnard te kao papin legat predsjeda splitskim saborima. U ostalim krajevima Evrope sredinom 11. st. ističu se kao papinski legati Hildebrand (kasnije Grgur VII) i ostijski biskup Petar Damjanski. U ime pape Viktora II predsjeda Hildebrand mnogim pokrajinskim sinodama u Francuskoj te

[38] M. D. Knowels — D. Obolensky, Le Moyen Age, Nouvelle histoire de l' Église, 2, (Du Seuil), Paris 1968, str. 234—237.

[39] A. Saba — C. Castiglioni, Storia dei Papi, vol. I, Torino 1936, str. 558.

[40] I. Ostojić, n. dj. I, str. 342, uz originalni snimak donosi i prijevod: »A bijaše u te dane Mikula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno«. — Dva benediktinska samostana koja su »zajedno« znače odstupanje od izvornog ustrojstva, po kojem je svaka opatija samostalna, i prihvaćanje međusamostanske organizacije kojoj je prauzor »Consuetudo cluniacensis« — klinijački običajnik.

[41] Usp. I. Ostojić, n. dj. I, str. 182, sl. 49, sv. II, str. 138—139.

[42] Usp. M. D. Knowels — D. Obolensky, n. dj., str. 280—281.

svrgava nekoliko biskupa i postavlja nove.[43] Kao papa on je još više proširio ovlasti legata. Jedna odredba u tzv. »Dictatus papae« koja se njemu pripisuje glasi: »Legat rimskog pape ima prednost pred svim biskupima na saboru, pa bio on i nižeg položaja, i može protiv njih donijeti presudu o svrgavanju«.[44] U slučaju potrebe papa preko svojih legata sam preuzima upravu pojedinih biskupija.[45] Tako u 11. st. papin legat u jednoj osobi združuje dvije različite funkcije koje poznaje novije crkveno pravo: ulogu nuncija i ulogu apostolskog upravitelja.

Trajna prisutnost papinskih legata u Vrani imala je Zvonimiru osigurati neometane međunarodne veze. Tako je vranski samostan postao prvo poznato nam diplomatsko predstavništvo s eksteritorijalnim statusom u našim krajevima. Ta je prisutnost trebala Crkvi osigurati dosljednu primjenu novog kanonskog prava koje se počelo izgrađivati neovisno o političkom pravnom sustavu kao neko nadnacionalno jamstvo unutrašnje stabilnosti.[46] Nije stoga čudo da se od tog vremena sve više u posebnim zbornicima sabiru starinske isprave koje poznamo pod imenom registri ili kartulari, a koji imaju poduprijeti trajan imovinskopravni odnos i pomoći da se izbjegnu nepotrebni sporovi oko posjeda.

Zvonimir, međutim, nije uspio ostvariti ciljeve koje je kao vladar postavio kad je stupio u savez s Grgurom VII i prihvatio metode grgurovske reforme. On je samo ojačao opći otpor prema tim reformama i pokrenuo brojne centripetalne snage. Pokušaj stvaranja mreže samostana s papinskom egzempcijom očito je naišao na otpor velikaša koji su branili staro patronatsko pravo što im je pružalo mogućnost uplitanja u crkvene poslove i korištenja crkvenih ustanova u svoje obiteljske svrhe. Tim su pokušajem bili pogođeni i mjesni biskupi u primorskim gradovima, pogotovu stoga što im je trajna prisutnost papinskih legata znatno ograničavala starinska prava i ovlaštenja. Utjecaj reformiranih samostana nije sezao daleko u unutrašnjost. O nekom većem utjecaju te duhovne snage u krajevima između Save i Drave ne znamo ništa.[47] Stoga u

[43] A. Saba — C. Castiglioni, n. dj., str. 529.

[44] Isto, str. 546 (faksimil): »IIII Quod legatus eius omnibus episcopis presit in concilio, etiam inferioris gradus, et aduersus eos sententiam depositionis possit dare.«

[45] Usp. K. Bihlmeyer — H. Tüchle, Krichengeschichte II, Paderborn 1962, str. 208.

[46] K. Bihlmeyer — H. Tüchle, n. dj., str. 211.

[47] Vijesti o benediktinskim samostanima u panonskoj Hrvatskoj nisu starije od 13. st. Ukoliko se i govori o ranijem postojanju takvih samostana, njihov je osnutak vezan uz djelatnost ugarskih vladara, kao osnivanje »monasterium Zagrabiense« koje se pripisuje kralju Ladislavu Arpadoviću. — Usp. I. Ostojić, n. dj. III, str. 59. O samom ustrojstvu tih samostana za to vrijeme ne znamo ništa pobliže.

najkritičnijem trenutku starije hrvatske povijesti nakon Zvonimirove smrti nema u Hrvatskoj sile koja bi bila kadra neutralizirati snage rasapa. Što više, kad i ne bi bila istinita vijest o navodnom Zvonimirovu pokušaju da pokrene križarsku vojnu protiv Seldžuka, bilo je i više nego dovoljno razloga koji su mogli dovesti do njegove tragične pogibije.

Na možemo sa sigurnošću utvrditi kad je nestalo benediktinaca iz Vrane. I. Ostojić zabilježio je narodnu predaju prema kojoj su vranski redovnici bili glagoljaši. Navodno ih je pomorila kuga sve do jednoga i to najmlađega koji je pobjegao i našao utočište u samostanu sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu.[48]

Razlozi zbog kojih je Zvonimir vranskom samostanu sv. Grgura namijenio vodeću ulogu u crkvenom reformnom pokretu, a to su gospodarska snaga, značajan strateški položaj i blizina najistaknutijih gradskih naseobina na obali, uzrokovali su da samostan po nestanku benediktinaca nije ostao napušten, nego je predan najprije templarima a potom redu ivanovaca. Kao izuzeti samostan, pod neposrednom papinskom zaštitom, Vrana je tijekom cijelog srednjeg vijeka ostala prvorazredni duhovni i politički čimbenik. No, treba priznati da je sve što je Vrana značila u kasnijim razdobljima — to jasno proizlazi iz teksta Zvonimirove darovnice — izgrađeno na temelju koji je položen još u vrijeme benediktinske uprave u Vrani.

[48] Usp. I. Ostojić, n. dj. II, str. 236—237.

BENEDICTINE MONASTERY AT VRANA

Summary

The only document that mentions the benedictine monastery of St. Gregory at Vrana is the donation of the king Dimitrius Zvonimir of Croatia granted to the pope Gregory VII in October 1075, after Zvonimir's coronation in the Solin basilica of St. Peter's. Analyzing this document, which proves entirely authentic, the author comes to some conclusions in regard of the status and political significance of this monastery.

First, the monastery of Vrana was one of the richer in Croatia and possessed a large and fertile territory, the same one as the initial possessions of Vrana Knights Templars Preceptorate, known from later documents. The mentioning of numerous precious objects of art belonging to the monastery church of St. Gregory leads to a conclusion that it was founded a long time before the donation, possibly in the 10th century. Secondly, the monastery must have been the patronage of the king, endowed by the royal privilege, such as the monastery of St. John the Evangelist at the royal city of Biograd and the convent of St. Mary's at Zadar. Thirdly, by Zvonimir's donation the monastery at Vrana became part of »St. Peter's heritage«, viz. the property of the Holy See, and gained the status of pontifical privilege, as it can be seen from the letter of the pope Alexander III of 21 February, 1169, sent to archbishop Gerard od Split. As such, Vrana was the first benedictine monastery in Croatia with pontifical exemption.

The main purpose of Zvonimir's donation was, on the one hand, to support Church reform promoted by Gregory VII and, on the other hand, to build up a system of monasteries with strong central government, following the example of Cluny or similar monastic congregations in the West, protected by pontifical privilege which were meant to ensure certain spiritual and political stability in Croatia at the time of dynastic crises. This attempt failed because of the vehement opposition of both the nobility and local bishops who saw in it a serious threat to their rights. However, Vrana monastery of St. Gregory became a residence of the papal legats in Croatia, that is, the first known exterritorial diplomatic residence in Croatia. The prosperity which flourished there later, and the influence that Vrana had under the rule of both Templars and Hospitalers, was the result of this outstanding position that its monastery gained by the donation of king Zvonimir.